

TEKBİR

□ MÜSİKİ. Hanefîler başta olmak üzere ulemânın büyük bir kısmı tarafından teşrîk tekbirinin metni kabul edilen, “Allâ-hüekber Allâhüekber lâ ilâhe illallâhü va'l-lâhü ekber Allâhüekber ve li'llâhi'l-hamd” ibaresi aynı zamanda Türk dinî mûsikisinin bir formudur. Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi'nin segâh makamında ve serbest usulle bestelediği tekbir sözleri, bestenin uyandırdığı duygu ve etkiden dolayı Türkiye'nin yanı sıra bütün İslâm âlemince kabul görmüş ve terennüm edilmiştir. Türk dinî mûsikisi kültüründe önemli bir yeri bulunan tekbirin cemaat üzerinde oluşturduğu yoğun duygunun asıl unsuru eserin melodik yapısından kaynaklanmaktadır. Sürekli dönen bir mûsiki ifadesi olan eser her okunuşunda ayrı bir coşku ve haz vermesinden dolayı yüzyıllar boyunca dinamizminden hiçbir şey kaybetmeden günümüze kadar gelmiştir. Teşrîk tekbirleri arefe ve kurban bayramı günlerinde kılınan farz namazlardan sonra okunmakla birlikte tekbir ayrıca bayram namazlarında, kurban kesilirken, hac ve umre ihramı boyunca, mevlidde, cenazede veya herhangi bir dinî merasimin heyecanı içerisinde topluca okunmaktadır. Tekbirin bestekârı konusunda yaygın görüş eserin Buhûrîzâde Mustafa İtrî'ye ait olduğudur. Mehmet Suphi Ezgi, melodik yapısının Hatîb Zâkirî Hasan Efendi'nin (ö. 1032/1623) eserlerine çok benzediğini söyleyerek tekbirin ona ait olduğunu ifade etmiş, ayrıca ırak makamında ve durak evferi usulündeki notasını neşretmiştir (*Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, III, 66-67). Ancak bu görüş mûsiki çevrelerinde kabul görmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul, ts., III, 66-67; a.mlf., *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcit-Na't-Salât-Durak*, İstanbul 1945, s. 7-8; Nuri Özcan, *Onsekizinci Asırda Osmanlılar'da Dinî Mûsikî* (doktora tezi, 1982), MÜ Sos-

yal Bilimler Enstitüsü, I, 20-21; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Müsikişinin Nazariye ve Esasları*, Ankara, ts. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s. 165; Öztuna, *BTMA*, II, 385; Zekâi Kaplan, *Dinî Mûsikî Dersleri*, İstanbul 1991, s. 173; M. Nazmi Özalp, *Türk Müsikişinin Beste Formları*, Ankara 1992, s. 45, 368; Halil Can, “Dinî Musiki”, *MM*, sy. 317 (1976), s. 22-23.

ERDOĞAN ATEŞ

TEKEBBÜR

(bk. KİBİR).

TEKE-İLİ

Anadolu'nun
güneybatısında yer alan
ve merkezi
Antalya olan sancak.

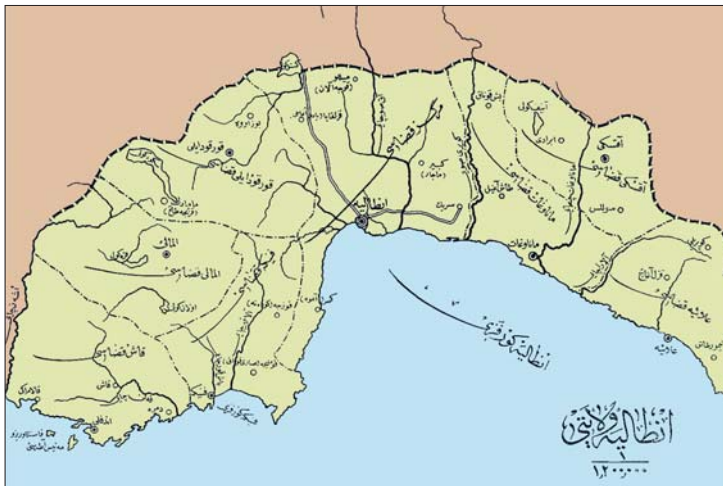
Osmanlı kaynaklarında daha çok Teke olarak kaydedilen Teke-ili sancağı XV-XIX. yüzyıllarda doğuda Köprüçay, batıda Eşen çayı (Kocaçay), kuzeyde Göller yöresinin güneyindeki Kestel gölüne kadar uzanıyordu. 1864'te Alâiye'nin sancağa dahil edilmesiyle doğudaki sınırı Selendi'ye (Gazipaşa) kadar ulaşmıştı. Sancak toprakları Teke dağlık yöresiyle Antalya yöresi içindedir. Sancağın en önemli merkezleri Antalya, Finike, Kaş, Kalkanlı, Elmalı, İstanos (Istanos /

Korkut-ili) ve Karahisariteke idi. Bu yöreye verilen Teke-ili adı Hamîdoğulları'nın Antalya şubesine hâkim Tekeli Türkmen ailesine dayanır. Tekeoğulları veya Teke beyleri adını alan bu sülâlenin idaresindeki topraklar Osmanlı hâkimiyeti altına girince Teke-ili adıyla teşkilâtlandırılmıştır. Teke-ili Antikçağ'da Pamphylia'nın tamamını, Likya'nın doğusunu, Pisidia'nın güneyini içine almaktaydı ve Anadolu'nun bilinen en eski ve en önemli yerleşim alanlarından biriydi. Karain, Beldibi ve Çarkini mağaralarındaki bulgular tarih öncesi dönemdeki yerleşimlerin izlerini taşır. Sancak sınırları içinde Antikçağ'ın önemli yerleşme yerleri mevcuttur (Xanthos / Kınık, Patara / Gelemiş, Antiphellos / Kaş, Myra / Demre, Ameles / Elmalı, Olympos / Çıralı, Phaselis / Tekirova, Perge, Aspendos / Belkız ve Adalya / Side). Yöre Hitit Krallığı'nın yıkılmasından sonra Persler'in, ardından Büyük İskender'in, Selevkoslar'ın ve Romalılar'ın idaresine girdi. Bizans döneminde Arap akınlarına mâruz kaldı.

Hârûnürreşid zamanında Araplar, İmparator Nikoforos'un saltanatının altıncı yılında (809) Myra (Demre) şehrini fethettiler. 860'ta Halife Mütevekkil-Alellah'ın donanma kumandanı Fazl b. Kârin Antalya'yı ele geçirdi, fakat bu uzun sürmedi. 1071'deki Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'da Bizans direnişi kırıldığından iç bölgelere ilerleyen Türkler Teke-ili sancağı topraklarına yerleşmeye başladılar. Anadolu Selçukluları zamanında bu kesimde başta Antalya olmak üzere birçok yer ele geçirildi. II. İzzeddin Keykâvus döneminde Teke-ili ve kuzeyi Uç Türkmenler'in ve Moğollar'a karşı direnişin önemli mekânlarından biri oldu. Birçok Türkmen grubu Moğollar'ın baskısından kaçıp buraya geldi. 1260 yılında yöreden geçen İbn Saîd el-Mağribî, Antalya ile Denizli arasındaki dağlık alanda çok sayıda konar göçerin yaşadığına ve bunların dokudukları güzel halılara işaret eder. II. Mesud'un ölümünden (708/1308) sonra burada fiilî hâkimiyet Hamîdoğulları'na geçti. Beyliğin idaresini

İtrî'nin segâh
makamındaki
tekbirinin
notası

1926 yılı
Türkiye
Cumhuriyeti
Devleti
Salnâmesi'nde
Teke-ili
haritası

Eğirdir'e taşıyan Hamîd Bey'in torunu Felküddin Dündar Bey elden çıkan Gölhisar ve İstanoz'u zaptettikten sonra güneye yöneldi. Antalya'yı geri aldı ve kardeşi Yûnus Bey'e verdi. Böylece Hamîdoğulları'nın, merkezi Antalya olan Teke kolu ortaya çıkmış oldu. Yûnus Bey'in ardından oğlu Mahmud Bey Antalya'da, diğer oğlu Hızır Bey İstanoz'da, kölesi Zekeriyâ Karahisararteke'de hüküm sürdü.

Yıldırım Bayezid, 1390-1399 yılları arasında (muhtemelen 1390'daki ilk Anadolu seferinde) Osman Çelebi'nin oğlu Mustafa Bey'in elinde bulunan Antalya üzerine yürüdü; Mustafa Bey'in Mısır'a kaçması üzerine şehri zaptedip muhafızlığına Firuz Bey'i getirdi. Teke-ili Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur'un on tümen askerle gönderdiği oğlu Şâhruh'un tahribine mâruz kaldı. Şâhruh İstanoz ve İğdir taraflarını, Emîr Şahmelik de Antalya başta olmak üzere bütün Teke-ili'ni yağmaladı. Osman Çelebi, Ankara Savaşı'nın ardından İstanoz'u ele geçirdiyse de 1402-1415 yıllarında Antalya ve Alâiye hariç Teke-ili Karamanlılar'ın nüfuzu altına girdi. Antalya ile Karahisararteke Osmanlılar'ın elinde kaldı. 1423'te Osman Çelebi'nin ölümüyle Antalya ve çevresinde Tekeoğulları hâkimiyeti sona erdi, Antalya ve Teke-ili'nde kesin biçimde Osmanlı idaresi kuruldu. Burası çeşitli dönemlerde isyanlara sahne oldu ve işgale uğradı. 1510-1511'de Şahkulu Baba Tekeli isyanında özellikle İstanoz ve Elmalı kasabaları büyük zarar gördü. Teke-ili'nde bir Türkmen devleti kurmak isteyen ve Anadolu'da kargaşaya yol açan Şahkulu Baba Tekeli uzun mücadeleler neticesinde Hadım Ali Paşa'nın kuvvetlerince bertaraf edildi. II. Bayezid, isyanın ardından Teke ve Hamîd-ili yöresindeki Alevî temayüllü grupları 1501 yılında olduğu gibi sürgüne tâbi tuttu. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde devletin içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanmak isteyen ve Abaza Hasan isyanını fırsat bilen Antalya mutasarrıfı Körbey lakaplı Mustafa Paşa, Antalya'nın müstahkem oluşuna güvenerek isyan etti (1659). İsyani bastırmak üzere şehre karadan ve denizden kuvvetler gönderildi. Körbey Mustafa'nın Antalya halkı tarafından hükümet kuvvetlerine teslim edilmesiyle isyan bastırıldı. Benzer bir isyan II. Mahmud döneminde çıktı. Babasının yerine Antalya mütesellimi olan İbrâhim Bey, daha önce isyan edip yakalanarak öldürülen Kadı Abdurrahman Paşa'nın devlet tarafından istenen mallarını vermeyeceğini bildirerek kaleye kapandı. Yirmi dokuz ay boyunca Antalya Kalesi kara-

dan ve denizden kuşatıldı. Nihayet şehre girilip İbrâhim Bey yakalanarak öldürüldü. Antalya ve civarı, 1919'da Mondros Mütarekesi hükümlerine göre İtalyanlar tarafından işgal edildi. İki yıl süren işgal 1921'de İtalyanlar'ın şehri boşaltmasıyla sona erdi.

II. Murad zamanında Osmanlılar tarafından fethinin ardından sancak olarak teşkilâtlandırılan ve Anadolu beylerbeyliğine bağlanan Teke-ili toprakları sonraki yüzyıllarda bu durumunu korudu. Sancak merkezi Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk dönemlerde şehzade sancağı konumundaydı. Yıldırım Bayezid Teke-ili'ni önce oğlu İsa Çelebi'ye, ardından ikinci oğlu Mustafa Çelebi'ye verdi. II. Bayezid'in oğlu Korkut, Teke sancağı beyi sıfatıyla 1502-1509 yıllarında Antalya'da oturdu ve saltanat mücadelesini buradan sürdürdü. Teke sancağı XVI. yüzyılda Antalya, Elmalı, Kalkanlı, Karahisararteke, Kaş adlı beş kazadan ve Antalya, Bağovası, Elmalı, İğdir, İstanoz, Kalkanlı, Karahisararteke, Kaş, Kürt, Muslu ve Mürekkegözü adlı on bir nahiyeden meydana geliyordu. Aynı yüzyılın sonlarında Kızılıkaya'nın, ardından Finike ve Germeği'nin kaza olmasıyla sancaktaki kaza sayısı sekize çıktı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda önemli bir idarî değişiklik yapılmadı. XIX. yüzyılda bu durum değişti. İlk nüfus sayımında (1831) sancağın kazaları Antalya (ve İstanoz nahiyesi), Bucak ve Germeği, Elmalı, Finike, İğdir ve Kardıç, Kalkan, Kaş, Serik ve Beşkonak (ve Karaveliler nahiyesi) ile Kızılıkaya'dır. 1864'teki vilâyet düzenlemesinde Teke sancağı Konya vilâyetine bağlanırken doğusundaki Alâiye sancağı Teke-ili'ne dahil edildi. Bu değişiklikten sonra Teke sancağı Antalya (İstanoz, Mortuna nahiyeleri), Akseki (Düşenbe, İbradi, Senir), Alâiye (Manavgat), Elmalı (Finike, İğdir-Kardıç, Kaş, Kalkan) ve Kızılıkaya (Beşkonak, Karaöz, Milli, Serik) kaza ve nahiyelerinden ibaretti. 1914 yılına kadar sancağın kaza ya-

pılanmasında kazalar arasında nahiye geçişleri dışında önemli bir değişiklik meydana gelmedi. 1876'daki nahiye düzenlemesinde daha önce Elmalı kazasına bağlı olan Kaş nahiyesi kaza haline getirilirken Kızılıkaya kazası nahiye olarak Antalya kazasına bağlandı. 1909 yılında daha önce Antalya kazasına bağlanan Bucak nahiyesi Teke sancağından ayrılarak Burdur'a bağlandı. Teke sancağı müstakil livâ haline geldiği 1914'te, yeni üç kaza (Finike, Korkuteli, Manavgat) ve sekiz nahiye ile birlikte toplam sekiz kaza ve on sekiz nahiyeden oluşuyordu. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk düzenlemede (1924) 1914 yılındaki yapı aynen korundu. 1936'da Antalya vilâyetinin Antalya (Aksu, Döşemealtı, Kemer nahiyeleri), Akseki (Cevizli, Güzelsu, İbradi), Alanya (Demirtaş, Gazipaşa, Kızılağaç, Köprülü), Finike (Kumluca, Kuzca), Elmalı (Bayat), Kaş (Kale, Kalkan), Korkuteli (Bozova, Kızılcağ), Gündoğmuş, Manavgat (Beşkonak, Taşağıl) ve Serik (Gediz) adlarında on kazası ve yirmi nahiyesi vardı.

Osmanlı idaresi altında Teke sancağında nüfusun büyük çoğunluğu kır kesiminde yaşıyordu ve şehirleşme oranı oldukça düşüktü. XVI. yüzyılda Antalya, Elmalı, İstanoz ve Karahisararteke şehir, Kaş ve Kalkanlı ise kasaba yerleşimleri şeklinde dönemin resmî kayıtlarına girdi. Elmalı dışındaki şehirlerin kendi adlarıyla anılan birer kalesi vardı. 1530'da yaklaşık 5500 kişiyle sancak nüfusunun ancak % 5'ini barındıran bu şehirlerdeki mahallelerin tamamı yakını yirmi hânenin altında nüfus yoğunluğuna sahipti. 1568 yılında yirmi üç mahalleli Elmalı'nın on sekiz mahallesindeki nüfus yoğunluğu on hâneyi geçmiyordu. Sancağın en önemli şehri ve sancak merkezi Antalya'dır. Diğer önemli bir şehri, Antalya'nın batısında yer alan Elmalı da bir dönem sancak merkezliği yaptı. Burası Şahkulu isyanında İstanoz'la birlik-

Antalya'nın XIX. yüzyıl başlarında çizilen bir gravürü (Fr. Beaufort, *Karamanya*, s. 124)

TEKE-İLİ

te tahribata uğradı. Elmalı, Finike'nin yaylağı konumunda ve küçük şehir hüviyetindeydi. Antalya'nın kuzeybatısında bulunan İstanoz, geniş bir ovanın üzerindeki İstanoz çayının iki tarafında kuzeyden güneye doğru uzanıyordu. Adını Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'dan alan cami ve mahallenin bulunduğu yerde ilk olarak kurulduğu sanılmaktadır. Antalya halkının yaz aylarında çıkıp altı sekiz ay kadar kaldığı kasaba görünümülü İstanoz Elmalı'nın aksine aynı dönemde % 100'ün üzerinde nüfus artışına sahne oldu. 1530'da tahminen 258 nüfuslu, biri gayri müslimlere ait olmak üzere beş mahalleden teşekkül eden yerleşme yarım yüzyıl sonra yedi mahalleli, 595 nüfuslu hale geldi. 1914 yılındaki kaza düzenlemesinde adı II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'a izâfeten Korkuteli şeklinde değiştirildi. XVI. yüzyılın başında İstanoz büyüklüğünde bir şehir olan Karahisarıteke, Antalya'nın kuzeydoğusunda olup günümüze ulaşmamıştır. Kalkaşendî, kaza merkezinin yüksek bir dağ üzerinde kalesi ve eteklerinde tarlaları olan bir mevkiye kurulduğunu belirtir. Perge'de (Murtana) bulunduğu genel kabul görse de tarihî eserlerden hareketle Silyon (Yanköy) antik şehrinde de olabileceği ileri sürülmüştür. 1530'da kale muhafızları dışında şehirde en az 300 kişi yaşıyordu. Teke sancağı kır nüfusunun 1530 yılında üçte birinden fazlası, 1568'de yarıya yakını köylerdeydi. Ancak köy yerleşmeleri kadar, herhangi bir toprağa kaydı bulunmayan yörüklerle çiftliklerindeki müsellemler de önemli yer tutuyordu. Öte yandan birer ziraat sahası olan mezralarda da nüfus mevcuttu.

Teke sancağının kır kesimindeki nüfusunun reâyâ (köylü-çiftçi) ve müsellemler diğeri önemli bir grubunu herhangi bir köye kayıtlı olmayan konar göçer yörükler meydana getiriyordu. Teke-ili'ne XIII. yüzyıldan itibaren çoğunluğu Üçoklar'ın teşkil ettiği konar göçerler yerleştirilmiştir. 1207'de Antalya'yı fetheden I. Keyhusrev'in bölgeyi İğdir yörüklerine kışlak olarak verdiği bilinmektedir. Sonraki dönemlerde Mentеше, Saruhan ve Karamanoğulları'nın za-yıflayıp dağılmaları neticesinde bazı yörük grupları bölgeye geldiler. Selçuklular'ın son zamanlarında özellikle II. Keykâvus devrindeki Moğol baskıları Türkmen gruplarını buraya yönlendirmiştir. Öte yandan Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid'in saltanatında Karaman eyaletinde huzursuzluğa yol açan başta Varsaklar olmak üzere bazı oymaklar Teke-ili'ne dağıtılmıştır. Denizden hemen sonra yüksek dağ sıralarına sahip sancakta çok sayıda yaylak ve kışla-

ğın bulunması yörük grupları için uygun bir yaşam alanı oluşturmuştur. Sancaktaki yörük cemaatleri arasında Bayındır, Beyçük, Bozdoğan, Çaltı, Çardağın, Çavdır, Çaylı, Çeriler, Emirhan, Eymür, Eyneshe, Geriş, İğdir, İnceli, Karacalar, Karkın, Kavacık, Kelemen, Kızılcakeçili, Köseler, Ovacık, Saruca Yazır, Sarular, Siçan, Serik, Süleyman, Todurga, Ulucalı, Uluyörük, Varsaklar, Yalnızbağ, Yıva ve Yüreğir en önemlileridir. 1530'da 914 hâneye (tah. 4570 kişi) ulaşan Varsaklar'ın ayrı bir yeri vardır. Sancakta zamanla bu yörük gruplarından bir kısmının toprağa yerleştiği ve sancakta adlarını cemaatlerden alan çok sayıda köyün ortaya çıktığı görülür. Meselâ XVI. yüzyılda İstanoz kazasındaki Bayat, Yıva, Karkın, Yazır, Çavundur, Yüreğir ve İğdir köyleri bu tür yerleşimlerdir. 1530'da 128 cemaat olmak üzere 32-37.000 kişilik bir nüfus teşkil eden konar göçerler otuz yıl sonra 100 civarında cemaate ve 29-33.000 kişiye düştü. Sancakta kır nüfusu içerisinde 40-50.000 dolayına erişen köylü-çiftçi nüfusundan sonra en kalabalık grup yörüklerdi. Sancak genelinde gayri müslim nüfus çok azdır. Teke-ili'nin tamamında 1530 yılında 718'i kale ve şehirlerde, geri kalanı köylerde olmak üzere yaklaşık 1600 kişi yaşarken bu rakam 1568'de ancak 1700 kişiye yükseldi.

Teke sancağının toplam nüfusunun şehirlerde, kır kesiminde, kalede yaşayanlar ve sipahilerle birlikte 1530'da 115-120.000 civarında tahmin edildiği, bu rakamın 1568'de 105-110.000'e gerilediği görülmektedir. XVI. yüzyılın başlarında Alâiye sancağının nüfusunun 55-60.000 civarında olduğu kabul edilirse Teke-ili'nin Alâiye sancağının iki katı bir nüfusa sahip bulunduğu söylenebilir. Öte yandan şehirli nüfusun sancak nüfusuna oranı % 10'u geçmez. Bu oran sonraki yüzyıllarda pek değişmeden devam etmiştir. İlk nüfus sayımında (1831) sancağın erkek nüfus toplamı 33.538, 1864'te Teke'nin Konya vilâyetine bağlandıktan sonraki nüfusu 76.241 idi. Bunun 15.057'si Antalya, 13.673'ü Alâiye, 17.785'i Akseki, 14.413'ü Elmalı, 15.310'u Kızılkaya kazalarında yaşamaktaydı. 1303 (1885-86) yılında Antalya, Alâiye, Elmalı, Kaş ve Akseki kazalarından meydana gelen Teke sancağında toplam 47.410 hâne ve 173.657 nüfus bulunuyordu. Müstakil sancak olduktan sonra 1915'te Teke sancağının toplam nüfusu 240.458 idi. Bunun 77.359'u Antalya, 30.189'u Alâiye, 19.552'si Akseki, 20.735'i Elmalı, 16.468'i Finike, 20.382'si Kaş, 22.716'sı Korkuteli, 33.057'si Manavgat kazasındaydı.

Tanzimat'ın ilânıyla başlayan idarî düzenleme sonrasında Karaman eyaletine bağlanan Teke sancağı, 1263 (1847) yılında yayımlanan ilk devlet salnâmesiyle 1273 (1856-57) Devlet Salnâmesi'nde Karaman eyaleti sancakları arasında yer alır. Sancak, 1864'te çıkarılan Vilâyet Nizamnâmesi'nde Konya vilâyetine dahilken 22.000 km²'den fazla arazisi ve geniş bir sahili olduğu gerekçesiyle 23 Temmuz 1914 tarihinde müstakil mutasarrıflık haline getirildi. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'na göre müstakil Teke sancağı Antalya vilâyeti adını aldı. Teke adı önceleri siyasî (Teke beyliği) ve idarî (Teke sancağı) bir nitelik taşıırken günümüzde sadece coğrafi bir anlam kazanmıştır: Teke yarımadası ve Teke yöresi gibi. Teke yarımadası Antalya körfezinin batı kenarı ile Fethiye körfezi arasında Akdeniz'e doğru küt bir çıkıntı oluşturan yarımadanın adıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 115-119, 162-167; Aşıkpaşazade, *Tarih*, s. 65, 71-72, 78, 111; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 51, 235, 241, 315, 351, 361; II, 591; Hadîdî, *Tevârih-i Âli Osman* (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 119, 131, 176; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 638-639; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), IX, 140-149; *Konya Vilâyet Salnâmesi* (1285), s. 93-94; (1290), s. 186-212; (1298), s. 129-142; (1303), s. 232-245; *Konya Vilâyeti Salnâmesi: 1869 Konya Yıllığı* (haz. Mehmet Eminoglu), Konya 2007, s. 135-142; Fr. Beaufort, *Karamanya* (trc. Ali Neyzi – Doğan Türker), Antalya, ts. (Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü), s. 114-115, 125-136; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suat), İstanbul 1340, III, 223, 250-251, 253, 256-262; *İdare Taksimatı 1936*, Ankara 1936 (TC Dahiliye Vekâleti), s. 72-73; Süleyman Fikri Erten, *Antalya Vilâyeti Tarihi*, İstanbul 1940, s. 16-20, 24-27, 32-34, 48-57, 80-84, 89-93; B. Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1964, s. 93-94, 101-109, 119-121, 127-128; *Antalya İl Yıllığı 1967*, Ankara, ts. (Ajans-Türk Matbaacılık), s. 37-39, 88-89, 102-104, 107; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 62-69; a.mf., "Teke Oğulları", *Türk Tarih, Arkeologya ve Et-nogرافya Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1933, s. 95-98; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1994, s. 123, 129, 162, 168, 172, 181, 198, 219, 241; M. Fahrettin Kırzoğlu, "Türkistan ve Anadolu'da Teke Türkmenleri", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sempozyumu (26-27 Nisan 1993 Antalya): Bildiriler*, Ankara 1995, s. 122-129; A. Latif Armağan, *XV. Yüzyılda Teke Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre)* (doktora tezi, 1996), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mf., "XVI. Yüzyılda Teke Sancağındaki Konar-göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *TAD*, XIX/30 (1998), s. 6-10, 33; a.mf., "Tarihsel Sürec İçinde Teke Yöresi", a.e., XX/32 (2002), s. 3-19; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*,

Isparta 2002; Sait Kokoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, Ankara 2006, s. 11-17, 22-28, 51, 78-80, 169, 179, 181, 237-240, 254, 271, 278-297; Ahmed Refik, "Fâtih Zamanında Teke-ili", *TTEM*, XIV/2 (79) (1340), s. 65-76; Ali, "Teke Emareti", a.e., XIV/2 (79) (1340), s. 77-84; Giray Erceken, "Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi", *TTK Belleten*, LVI/216 (1992), s. 361-371; M. Akif Erdoğan, "Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Teke", *TİD*, sy. 10 (1995), s. 101-102, 126, 133, 153-155, 159, 166, 169; M. Ali Ünal, "XV. ve XVI. Yüzyılda Teke Sancağında Cemaat ve Aşiretler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, Isparta 1996, s. 223, 227-238; Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya*, sy. 2, Antalya 1998, s. 289-291; Fahrettin Tızlak, "Tekeliğü İsyanı", *TTK Bildiriler*, XIII (2002), III/1, s. 483; Ahmet Çaycı, "Korkuteli (İstanoz) Tarihi ve Korkuteli Alaaddin Camii Üzerine Bir Araştırma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 16, Konya 2004, s. 110-111, 115-118; Fr. Babinger, "Teke-eli", *El*, IV, 720; Besim Darkot, "Antalya", *İA*, I, 459-462; a.m.f., "Elmalı", a.e., IV, 238; Faruk Sümer, "Teke", a.e., XII/1, s. 123; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Teke-eli veya Teke-ili", a.e., XII/1, s. 124-128; a.m.f., "Teke-oğulları", a.e., XII/1, s. 128-133; G. Leiser, "Teke-eli", *El²* (İng.), X, 412; a.m.f., "Teke-oğulları", a.e., X, 412-413; Feridun Emecen, "Antalya", *DİA*, III, 232-235.

ŞENOL ÇELİK

TEKELÜ

Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Türkmen aşiretlerinden biri.

Teke-ili diye anılan Antalya, Isparta ve Burdur yöresindeki konar göçer Türkmenler'in bir bölümünü teşkil eden Tekelüler XV. yüzyılda Safeviyye tarikatına bağlanan ilk gruplardandır. Safevî şeyhi Haydar, Tekelüler'in irşadı için Hasan Halife'yi göndermiş ve bu sayede kuvvetli bir mürid topluluğu meydana getirmiştir. Tekelüler'in bir kısmı daha Şeyh Haydar hayattayken Erdebil'de toplanmaya başlamış, Şah İsmâil'in ortaya çıkışı üzerine ona Erzincan yakınlarında katılan büyük gruplar içinde yer almışlardır. Başlarında Çuha Sultan, Şerefeddin Bey ve Yeğen Sultan gibi reislerin bulunduğu Tekelüler Şah İsmâil'in kurduğu devlete vücut vermişlerdir. Tekelü aşiretinden Saru Ali, Şah İsmâil'in mühürdarlık görevine kadar yükselmiş, 1506 yılında Kürt Sarım'ın isyanını bastırmakla görevlendirilmiş, yapılan savaşta öldürülmüştür. Yine bu aşiretten Burun Sultan ise Safevîler'in Meşhed hâkimiydi.

1511'de Antalya yöresinde bulunan Tekelüler, Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Ba-

ba Tekeli isyanına katıldılar. Şehzade Korkut'un hazinesini yağmaladıkları gibi Antalya ve çevresini tahrip ettiler. İsyanın bastırılması ve Şahkulu'nun ölümü üzerine Halife Baba'yı kendilerine reis seçerek İran'a yöeldiler. Erzincan yakınlarında Tebriz'den gelen bir ticaret kervanını yağmalayıp tüccarlarını katlettiler. Şah İsmâil bu sırada Horasan taraflarında bulunduğu Anadolu'daki gelişmeleri takip edememişti. Tekelüler'in İran topraklarına girdiğini haber alınca gerçek niyetlerini öğrenmek için Tekelü Çuha Sultan'ı onları karşılamakla görevlendirdi. Bunların şahın hizmetine girmek için geldikleri anlaşılınca Şah İsmâil, Rey yakınlarında itaatlerini kabul etti. Ancak Şah İsmâil yolda kervana saldırmaları yüzünden Tekelü ileri gelenlerini öldürttü. Diğerlerini beyler arasında taksim edip birlikte hareket etmelerinin önüne geçti.

Şah İsmâil'in ölümünden sonra emîrülümerâlik makamı için ortaya çıkan çatışmalarda Tekelüler etkin roller oynadılar. Ustaclular ile Rûmlular arasındaki mücadeleler Tekelüler'in gücünü arttırdı. 1527'de Dîv Sultân-ı Rûmlû'nun öldürülmesinin ardından emîrülümerâlik makamını ele geçiren Tekelü Çuha Sultan kabilesinin reislerini önemli mevkilere getirdi. Onun han ve sultan unvanlarını daha çok kendi kabilesi arasında paylaştırması, önemli gelirleri olan bölgelere kendi adamlarını görevlendirmesi iç çekişmeleri ve kabilecilik taassubunu yeniden alevlendirdi. 1530'da Şah Tahmasb, Kenduman yaylağında iken Hüseyin Han Şamlû baskın yaparak Çuha Sultan'ı öldürdü. Tekelüler, Şamlular'ın üzerine yürüyüp çok sayıda Türkmen'i öldürdükten sonra Çuha Sultan'ın oğlu Kubad'ı emîrülümerâlik makamına getirmek istediler. Ancak bu defa Avsar, Ustaclu ve Dulkadır Türkmenleri'nin şiddetli muhalefetiyle karşılaştılar. Tahmasb da bunlara karşı durunca ağır bir yenilgiye uğrayıp Bağdat'a kaçtılar. Bu sırada Bağdat hâkimliği Tekelü Türkmenleri'nden Muhammed Han Şerefeddinoğlu'nda bulunuyordu. Muhammed Han, Bağdat'a gelen isyancıardan Kuduz Sultan başta olmak üzere Tekelü reislerini öldürtüp başlarını Tebriz'e gönderdi, diğerlerini itaati altına aldı. "Âfet-i Tekelü" şeklinde tarih düşürülen bu olayın ardından uzunca bir süre Tekelüler'in siyasal etkinliği görülmüdü. Daha sonra Azerbaycan beylerbeyi Tekelü Ulama Han yeni bir siyasî çekişme başlattı. Emîrülümerâlik makamının Hüseyin Han Şamlû'ya geçmesine karşı çıkarak 1531'de 7000 kişiyle Tebriz'e yürüdü; fa-

kat Şah Tahmasb'in durumdan haberdar olup ordu yollaması üzerine savaşmaya cesaret edemedi ve Van Kalesi'ne çekildi. Burada iken Kanûnî Sultan Süleyman'ın davetini kabul ederek Osmanlı saflarına geçti. Ulama Han'ın Şîi inancında ısrarlı davranması Osmanlı bürokratları tarafından güvenilmezliğine yorulmuşsa da onun teşvikiyle Osmanlılar İran üzerine yürüdüler. Kendisine Bitlis hâkimliği verilen Ulama Han, Osmanlılar'ın desteğiyle Azerbaycan taraflarına akınlar yaptı, ancak hiçbir zaman tam başarı elde edemedi. Şah Tahmasb'in maiyetindeki Tekelü reislerinden Gazi Han da Kanûnî'nin İrakeyn Seferi esnasında Osmanlılar'ın tarafına geçerek Ulama Han'a katıldı. Fakat bir müddet sonra pişman olup yeniden İran'a dönen Gazi Han'ı Tahmasb Azerbaycan beylerbeyiliğiyle görevlendirdiyse de Şirvan hâkimi Elkas Mirza'nın gazabına uğrayarak yolda öldürüldü.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat üzerine yürüdüğü haberi alınınca Şah Tahmasb, Bağdat hâkimi olan Tekelü Muhammed Han Şerefeddinoğlu'na haber gönderdi ve şehri terketmesini istedi. O da bütün erzakı ve su kuyularını tahrip ettikten sonra Tebriz'e döndü. Şah Tahmasb kendisini oğlu Muhammed Mirza'nın lalası sıfatıyla Herat valiliğine gönderdi. Muhammed Han burada iken Safevî Devleti içinde hiçbir etkinliği kalmayan Tekelü Türkmenleri'nin yeniden toparlanmasını sağladı. Tekelüler, Özbekler'le yapılan pek çok savaşta Muhammed Han'ın kuvvetleri arasında yer aldı. Onun ölümünün ardından Herat hâkimliği oğlu Kazak Sultan'a verildi (1556). Özbekler'e karşı başarı elde eden Kazak Sultan, Herat'ta bağımsız hareket etmeye başlayınca Tahmasb onun üzerine ordu göndermek zorunda kaldı. Kazak Sultan'ın 1564'te ölümüyle Tekelüler'in siyasi nüfuzu tamamen kırıldı. Zamanla ellerindeki bütün dirlikleri kaybettiler. 1596 yılında Âmül Kalesi'ni ele geçiren Tekelüler'in kaleyi teslim etmemeleri üzerine Şah Abbas bütün Tekelüler'in görüldükleri yerde öldürülmesini emretti. Böylece Tekelüler, Safevî Devleti'nin hizmetinden bütünüyle tasfiye edilmiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmşâhî, *Târîh-i Elçi-yi Nizâmşâh* (nşr. M. Rızâ Nâsîrî - K. Haneda), Tahran 1379 hş., s. 7, 55, 93, 105, 108, 112; Gaffârî, *Cihân'arâ* (nşr. Müctebâ Minovî), Tahran 1343 hş., s. 285-286; Tahmasb, *Tezkire* (nşr. Emrullah Safevî), Tahran 1363 hş., s. 3-5, 9-15; Hasan-ı Rûmlû, *Ahşenû't-tevârih* (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran 1357 hş., s. 61, 164, 165, 168, 218; Abdî Beg Şîrâzî, *Tekmilütü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhüseyin Nevâî),